عەرەبی بەدو و شوانکارەی کورد
بەراوردێك
لە نێوان رواڵەت و بنەماکانی ژیانیان

نووسینی / د. شاکر خصباك
وەرگێڕانی / د. جەزا تۆفیق تالب
م.ی. عەتا محمد علاالدین

بیابانشینی (بەداوەت) بەمانا جیۆگرافییەکەی بریتییە لە شوێنگۆڕکێ، دۆخێکە ژینگەی سروشتی بەسەر مرۆڤیدا سەپاندووە. ئەم دۆخەش لەگەڵ دوو رواڵەتی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا هاوکاتە. یەکەمیان رواڵەتی ئابووری خۆی لە خەریکبوونی دانیشتوان بە (لەوەڕ گوێزانەوە – الرعی المتنقل) دەبینێتەوە و دووەمیان رواڵەتی کۆمەڵایەتی کە پشت بە سیستمە خێڵایەتییەکە دەبەستێت.

ئاژەڵداری لەوەڕ گوێزانەوە سادەترین شێوەی بە دەنگەوەچوونە بۆ ئەو ژینگە سروشتییە وشکە یا نیمچەوشکە و دروست بووی سروشتیی ئەو ژینگەیە گژوگیایە، جا کورت بێت یان درێژ، لە سروشتی ئەم گژوگیایەدایە لە کاتی باران باریندا شین دەبن و هەرکاتێك بەکارهات، ئیتر تا ساڵی داهاتوو سەوز نابێتەوە. بۆیە دانیشتوانی ئەم ناوچانە ناچارن هەمیشە بەشوێن جێگەی نوێدا بگەڕێن و بەردەوام کۆچ بکەن لە جێگایەکەوە بۆ یەکێکی تر.

هەر کە گژوگیای ناوچەیەك بەسەردەچێت، بۆ دابین کردنی لەوەڕی ئاژەڵەکانیان بۆ ئەوی تر کۆچ دەکەن. بۆیە نیشتمانی راستەقینەی شوانکارە گەڕۆکەکان، بیابان و نیمچە بیابانەکانە. بەڵام هەندێ شوێنی تر هەن (لە هەندێ ناوچەی کوردستانیش) کە دەکەونە پشت هێڵی بارانی (١٠) ئینچەوە کە بڕی بارانەکەی بەشی کشتوکاڵی

جێگیر ناکات، بۆیە سیستمێکی شوانکارەیی گەڕۆکی تێدا دروست بووە کە لە هەندێ ڕووەوە هاوشێوەی سیستمی بەدوەکانی بیابانە.

لەگەڵ ئەوەی بڕبڕەی ژیانی ئابووری هەریەك لە بەدوی عەرەب و شوانکارەی کورد، لەوەڕ گوێزانەوەیە، هەروەك چۆن بڕبڕەی ژیانی کۆمەڵایەتیی هەردووکیان خێڵایەتییە، بەڵام کۆمەڵێك جیاوازی لە یەکیان جیادەکاتەوە، کە لە (ناوەڕۆکیدا - جوهرها) جیاوازییە لە نێوان شوانکارەی بیابان و شوانکارەی ستێپس، کە هەوڵ دەدەین لە لاپەڕەکانی داهاتوودا بیانخەینە ڕوو.

دیارترین جیاوازی لە نێوان بەدوی عەرەب و شوانکارەی کورد بریتییە لە سیستمی کۆچ و ڕەو لای هەریەکەیان، کۆچ و ڕەو لای کۆچەری کورد جۆرە گواستنەوەیەکی بەپێی وەرز (ستوونی - الرأسی) و دەکەوێتە ژێر کاریگەری گۆڕانی ئاووهەوا لە وەرزەکاندا. ڕاستییەکەی ئەمانە ساڵانە شوێنی نیشتەجێبوونی خۆیان دووجار دەگۆڕن، لە سەرەتای هاویندا سەردەکەون بۆ ناوچە بەرزەکان(کوێستان)، لە کۆتایی پاییزیشدا دادەگەڕێن بۆ دەشت و دۆڵەکان. ئەم (گەڕانە - التنقل) بەشێوەیەکی بنەڕەتی پەیوەستە بە ڕادەی چەندایەتی و چۆنایەتی لەوەڕگاکان، نەك پلەی گەرما کە ڕۆڵێکی لاوەکی دەبینێت. ئەوەی شایانی تێبینی کردنە ئەوەیە، کە ئەوان پابەندن بە ناوچەیەکی دیاری کراوی لەوەڕگای زستان، بەتایبەتی کە تیایدا بە کشتوکاڵکردنەوە خەریك دەبن، بەڵام لە لەوەڕگا هاوینییەکانیاندا(کوێستان) دەچنە شوێنی تا ڕادەیەك فراوانتر، کە ئەمەش قەد پاڵ و لوتکەی چیا و بانە بەرزەکان دەگرێتەوە، کە لەوەڕی زۆریان لێیە.

هەندێك نووسەر بەوە ڕازی نەبوون کە ئەم جۆرە کۆچکردنە بە ڕەو — گەڕان (الترحل)، ناوبنرێت، ئەم کۆمەڵە گەڕۆکانە لە کۆتاییدا، جار لە دوای جار دەگەڕێنەوە هەمان شوێنی پێشووی خۆیان، هەرچەندە ئەگەر لە هاتوچۆی هاوینیاندا زۆریش ڕۆشتبێتن[1]، بەڵام ناتوانین ئەم ڕایە وەربگرین، لەبەرئەوەی دیارترین ڕوخساری ژیانی کۆچبەرەکان، ناجێگیربوونە، کە مۆرکێکی تایبەت بە ژیانی ئەم کۆمەڵانە دەبەخشێت. بەڵام کۆچی عەرەبە بەدوەکان جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ کۆچی کوردە

[1] Hoover, O,W, Novaj nomadism , Geographied Review , Vol,xxi,No.3. 1939.

کۆچەرییەکاندا هەیە، کە بریتییە لە جوولەیەکی بەردەوام و هەموو ساڵەکە دەگرێتەوەو پابەندی وەرزەکان نییە، هەروەها بریتییە لە جوولەیەکی نیمچە بازنەیی، لەوەرزی باراندا دەچنە قولایی بیابانەکان و لە وەرزی بێ بارانیدا لە رووبارو سەرچاوە ئاوییەکان نزیك دەبنەوە، ئەم جوولانەوەیەش بەندە بە کەمی و زۆریی باران بارین، چونکە ئەو بارانە، دابەش بوون و دەوڵەمەندیی لەوەڕگاکان دیاری دەکات. هەروەها بیرەکان کاریگەرییان لەسەر ئەم جوولانەوەیە هەیە، چونکە بیرەکان بەکلیلی رێگاکانی ناو بیابانەکان دادەنرێن و سەرچاوەی ئاوی کاروانی کۆچەرییەکانن، لەبەرئەوە رۆڵێکی گەورەیان لە دابەش بوونی کۆمەڵە کۆچەرییەکانی ناو بیابانەکاندا هەیە(٢).

بڕیاری (کۆچ و رەویش - الأرتحال) لە لایەن ریش سپی یان سەرۆك خێڵەکانەوە دەدرێت، سەرۆك یان ریش سپی فەرمانی کۆچ و وەستان و کات وشوێنەکانیان دەدات(٣)

لە رابردوودا، کۆچی شوانکارە کورد و عەرەبە دەشتەکییەکان روخساری جۆرە رێکخستنێکی پێوە دیار بووە.

لە کاتی کۆچکردنی شوانکارە کوردەکان هەموو ئەندامەکانی خێزان بە پێ دەڕۆشتن، پیاوان تفەنگەکانیان دەکردە شانیان، لە کاتێکدا ژنەکان منداڵەکانیان دەگرتە کۆڵەوە، بەلام منداڵ و پیرەکان سواری ولاخ دەبوون، کەل و پەلەکانیش کە بریتی بوون لە رەشماڵ و رایەخ و پێداویستی رۆژانە لەسەر پشتی هێستر و گوێدرێژەکان بار دەکران. پێداویستییە قورسەکانیش، وەك رەشماڵە زستانەییەکان، لای ئەو خزم و دۆستانە جێ دەهێلران کە لە رۆڵەکانی هەمان خێڵ بوون و دەمانەوە، بۆ پارێزگاریی کردنیان و بۆ ئەوەی تا بکرێ گیاندارەکانیان باریان سووك بێت. جەڵەبە یان رانە ئاژەڵەکانیش لە قەدپاڵی گردەکاندا، لەژێر چاودێری شوانەکاندا بلاوەیان پێدەکرا.

---

٢ البداوة والاستقرار فی العراق، للدکتور نوری خلیل البرازی، معهد البحوث والدراسات العربیة، القاهرة، ١٩٦٥، ص ١١٥.

٣ البادیة، تألیف عبدالجبار الراوی، بغداد، ١٩٤٧، ص ١٠٧.

ڕەوکردنەکە لە نێوان ناوچە زستانەییەکان و (لەوەڕگا - المراعی) هاوینییەکان بە چەند قۆناغێکی جیا ئەنجام دراوە، کە هەر قۆناغێکیان چەند سەعاتێکی دەخایاند. زیاتر ڕەوەکە لە بەرەبەیانەوە دەستی پێدەکردو لە نیوەڕۆدا دەوەستا، پاشان دوای خۆرئاوابوون، بەتایبەتی لە شەوانی مانگەشەودا دەستی پێدەکردەوە. لە کاتی کۆچەکردنەکەدا (ڕەشماڵیان) هەڵ نەدەدا، تەنها لە و دەمانەدا نەبێت کە کاروانەکان لە جێگایەکدا بۆ چەند ڕۆژێك دەمانەوە، بەڵکو هەرکەسەو جل و بەرگ یان پێخەفی لە خۆی دەئالآند و لەو هەردەدا دەنووست. هەرچی کۆچی عەرەبە دەشتەکییەکانیشە، ئەوا (بورکهات Burkhardt) ی (گەڕیدە- الرحالة) لە ناوەڕاستی سەدەی (١٩) بەم شێوەیە باسی لێوە کردوون :

(لە پێشی خێڵی کۆچبەرەوە کۆمەڵە (سوارێك) کە ژمارەیان پێنج یان شەش کەس دەبێت لە دووری (٦) میلەوە دەڕۆن، بۆ ئاشنابوون و چاودێری کردنی ڕێگاکە. بەشی سەرەکی خێڵە کۆچەرییەکە لە ریزێك کە پێش دەکەوت بە دووری (٣) میلو لە چەند پیاوێکی چەکدار و حوشتر سوار پێك هاتووە کە دووری نێوان هەر یەکەیان (١٠٠) بۆ (١٥٠) هەنگاو دەبێت و بە درێژایی ریزی پێشەوە بڵاو دەبنەوە. لە دوای ئەو ریزەشەوە، کۆمەڵێك ریزی پان دێت کە لە حوشترە مێیەکان و بێچووەکانی پێك دێت، لەسەر ئەو گژوگیاو دڕکانەی دێنە ڕێیان دەلەوەڕێن.

لەدوای ریزەکانی حوشترە مێیەکان، حوشترە بارکراوەکان بە خێوەت و خۆراك دێن، پاشان حوشترە کەژاوەدارەکان کە ژن و منداڵیان تێدایە دێت، پیاوانیش بە نارێك وپێکی بەنێو ئەو هەموو ریزانەدا بلاودەبنەوە، کە زۆربەیان هەولدەدەن لەپێشەوەبن، هەندێك لە پیاوان ڕەشمەی ئەسپەکان دەگرن بێ ئەوەی سواربن، دەکرێ درێژی کاروانی ئەم جۆرە خێڵە کۆچبەرانە بە دوو میل و نیو مەزەندە بکرێت[٤]).

بەڵام ئەم ڕێکوپێکییە لە کۆچی کوردی یان عەرەبی لە ئێستا دا وەکو جاران بەدی ناکرێت، ئەویش بەهۆی تێك چوون و لاوازبوونی سیستمی خێڵەکی. ئەو گرفتانەش کە تووشی شوانکارە کوردەکان دەهاتن بەهۆی کۆچکردنیانەوە جیاواز بووە لەوەی تووشی عەرەبە دەشتەکییەکان دەهاتن لەکاتی ڕەوکردنیاندا. ئەویش لەبەر

[4] Burkhardt, J,L,Notes on Beduins and Wahabys Trides, London 1881, p,35.

جیاوازیی ئەو ناوچانەی کە پیادا تێدەپەڕن. عەرەبە دەشتەکییەکان بە ناوچەی چۆڵەوانی دا گوزەر دەکەن و کەمتر لە گوند و کێڵگەکان نزیك دەبنەوە، جگە لە کاتی کەم ئاوی، بۆیە رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ گەشتیاراندا زۆر بە ئەستەم رووی دەدا، مەگەر خۆیان بەمەبەستی دزین و تالآنکردن هەڵیان کوتابێتە سەر ئەو گوند و کێڵگانەی لە لێواری بیابانەکەدان.

بەڵام لە بارودۆخی ئاساییدا، لە ناوچەی دیاریکراودا هاتووچۆ دەکەن و هەر خێڵێك ناوچەیەکی هەیە پێی دەوترێت (دێری هۆزەکە- دیرة القبیلة) کە تیایدا هاتووچۆ دەکات و بۆ هیچ خێڵێکی تر نییە تیایدا ئاژەڵ بلەوەڕێنێ.

بەڵام کۆچی شوانکارە کوردەکان کێشەی زۆری بۆ خۆیان و گەشتیاران دروست دەکرد، بە جۆرێك کە کاتی رەویان لای گەشتیاران بە بایەخەوە سەیر دەکرا.

بە جۆرێك (دیکسۆن- Dickson) باری گەشتیارانی کوردی لەو دەمانەدا بەم شێوەیە وەسف کردووە :(وادەی کۆچی کۆچەرە کوردەکان کاتێکی ناخۆش بووە بۆ دانیشتوانی گوندەکان، ژنان لەماڵەکانیان دەمێننەوە و دەرگاکان لەسەر خۆیان دادەخەن، پیاوانیش بە چواردەوری ماڵەکان و خاڵە گرنگەکاندا دابەش دەبن، لەکاتێکدا چەکدارەکان لە بارێکی شپرزەو هەڵچوون و ئامادەباشیدا بوون. زۆرجاریش تەقەکردنی پچڕ پچڕ و تێکەڵ دەبیسترێ) [٥].

راستییەکەی، شوانکارە کوردەکان لە رابردوودا باکیان بەوە نەبووە کە چ رووبەڕووبوونەوەیەك لە نێوان ئەوان و گەشتیاران روودەدات، چونکە دەیانزانی کە هەمیشە ئەوان بەهێزترن و گەشتیارەکان بە ناچاری بێدەنگ دەبن، هەرچەندە ئاژەڵەکانیان زیانیش لە کێڵگەکانیان بدات.

بۆیە لە ناوچەی کۆچی خێڵی جاف پەندی (کشتوکاڵەکەتان لەسەرە رێگە لابدەن) باو بوو کاتێك کشتیار و جوتیاران گازندەی خۆیان دەبردە لای سەرکردەکانی جاف کە پیاوەکانیان زیانیان بە کێڵگەکانیان گەیاندووە، ئەو پەندەیان بۆ دەوتنەوە. بەڵام ئەمڕۆ، لەگەڵ بەهێزبوونی دەسەڵاتی میری بەسەر شوێنە جیاجیاکانی کوردستاندا، دەرەبەگ و خاوەن موڵکەکان لە جاران بەهێزترن، خێڵە کۆچەرییەکانیش لاوازترو کەم

---

5 Dickson , B,Jovrney in Kurdistan, Veograpgical Journal, Vol,35,1910.p, 374

ژمارەشن، کۆچەرییەکانیش ژمارەیان کەمی کردووە، بۆیە شوانکارە کوردەکان خۆیان لە زەوییە کشتوکاڵییەکان بەدوور دەگرن و قەدپاڵی چیاکان دەگرنەبەر. لەگەڵ هەوڵدانیان بۆ خۆبەدورخستن لەگەڵ گەشتیاران، بەڵام زەحمەت بوونی کۆنترۆڵ کردنی ئاژەڵ، دەبێتە هۆی زیان گەیاندن بە کێڵگەکان و لەوێشەوە دروست بوونی کێشە لەگەڵ جوتیاران، هەر ئەمەش یەکێکە لەو کۆمەڵە هۆکارەی بۆتە هۆی وازهێنانی زۆرێك لەو کۆچەرییانە لە ژیانی کۆچەری و جێگیر بوون لە شوێنیك هەرکاتێك هەلیان بۆ رەخسابێت.

رەشماڵ هەڵدان لای شوانکارە کوردەکان لە ئەستۆی ژنانە. خاتوو بیشوب (Bishop) وەسفی رەشماڵ هەڵدان بەم شێوەیە دەکات :

(کاتێك خێڵە کوردە کۆچەرەکە دەگاتە شوێنی خۆی لە بەرەبەیان یان پاش نیوەڕۆ، کارەکان بە ڕێکوپێکی ئامادە دەکرێن. پێش هەموو شتێك منداڵەکان دەخرێنە ناو لانکەکانیانەوە، پیاوانیش، ئەگەر زەوییەکە پێویست بکات پاکی دەکەنەوە، پاشان سنگی چادرەکان دادەکوتن و ئەستوندەکانی(ستوونەکانی) بەرزدەکەنەوە، ئەگەر درەخت هەبێت، ئەوا بە گەڵا شوورەیەگ بەدەوری خێوەتگاکەدا دروست دەکەن، پاشان ژنانیش کارەکانی تر ئەنجام دەدەن کە بریتییە لە ئەرکە سەرەکییەکانی رەشماڵ (تاوڵ) هەڵدان، لە کاتێکدا پیاوان دەست دەکەن بە قسەزۆرکردن و جگەرە کێشان. تاوڵەکان(رەشماڵەکان) هەمان جێگەی رێژەیی خۆیان داگیر دەکەن، ئەگەر چی رەشماڵەکە ریز ریز یان نیوە بازنە یان شەقامی یەکتربڕ بێت، بۆ ئەوەی ئاژەڵەکان شوێنی خاوەنەکانیان بزانن بەبێ لێخوڕینیان. رەشماڵەکان کە لە مووی بزن دروست کراون دەردەهێنرێن، و ژنان پاکیان دەکەنەوە، و بەسەر ستوونەکاندا بلاویان دەکەنەوە و لە ناوەوە چەند جارێك پاکیان دەکەنەوە پێش جێگیرکردنیان لەسەر ستوونەکان. ڕەشماڵە گەورەکانیش بە چیخ دەکرێن بە چەند بەشێکەوە، هەندێك خێڵ تەیمانێکی قامیش بە دەوری هۆبەکەدا دروست دەکەن، تەنها دەرگایەکی بۆ دەهێڵنەوە، زەوی ناوەوەی تەیمانەکە وەك (پەچە - حظیرة)ی ئاژەڵەکان بەکاردەهێنرێت، دار و چیلکەش وەك سووتەمەنی بەکاردەهێنرێت، ژنان دەچن بۆ ئاو هێنان، و کوڕانیش ئاگاداری رانەکان

دەبن [٦]، لەگەڵ ئەوەی ئەم وەسفە لە هۆبە دەوارێکی خێڵێکی کۆچەری لە سەدەی نۆزدەوە وەرگیراوە، بەڵام بەسەر هۆبە دەوارنشینە خێڵە کوردییەکانی ئێستاشدا جێبەجێ دەبێت).

هۆبە رەشماڵێکی کوردییە لە چەند کۆمەڵە خێزانێك پێك دێت کە پەیوەندی خزمایەتی پێکەوەیان دەبەستێتەوە، لە هەندێ کاتیشدا خێزانێکی فراوان دەردەخات.ئەم کۆمەڵە خێزانە مافی هاوبەشیان لە لەوەڕگادا هەیە، هەروەها بە هاوبەشی ژمارەیەك شوان بە کرێ دەگرن [٧].

سەرکردایەتیی خێوەتگاکەش زیاتر بە پیاوێکی بەتەمەن وخاوەن پێگەیەکی کۆمەڵایەتی بەرز و توانایەکی ئابووری بەرچاو دەسپێردرێت، کە لەوانەیە گەورەی خێزانە فراوانەکەش بێت.

جارێکی تر جیاوازی لە نێوان رەشماڵەکانی شوانکارە کوردەکان و خێوەتگای عەرەبە دەشتەکییەکان بەدی دەکرێت، خێوەتگای عەرەبی دەشتەکی رێکخستنێکی ئاشکرای پێوە دیارە بە پێچەوانەی رەشماڵە کوردییەکان، رەشماڵەکان لەشێوەی بازنە یان لاکێشە هەڵدەدرێن کە لەپێشەوەیان رەشماڵی ریش سپی خێڵە بۆ ئەوەی لای میوانان دیاربێت. هەرچی ئاژەڵەکانیشن، ئەوا لە ناوەوەی هۆبەکە چاودێری دەکرێن بۆ پاراستنیان لە دزی و راووڕووت [٧]. "بورکهات" لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەدا وەسفی هۆبەکەی خێڵی (عنزة) ی کردووە و تائێستاش ئەو وەسفە بەسەر یان دا گونجاوە، کە دەڵێت : ئەگەر ژمارەی رەشماڵەکان کەم بوون، ئەوا لە شێوەی بازنەدا هەڵدەدرێت و پێیدەوترێت (دوار)، بەڵام چادرگای گەورە لە شێوەی هێڵی راست یان ریزێك چادری تاك هەڵدەدرێن، بەتایبەتی ئەگەر هۆبەکە لە کەناری چەم یان زێیەك بێت، لەوانەشە چادرگاکە لە چەند ریزێك پێك بێت، لێرەشدا بە هۆبەکە دەوترێت (نزلة). بەڵام لەوەرزی زستان دا، کاتێك ئاو و لەوەڕگا هەیە، باری هۆبەکە بە تەواوەتی جیاواز دەبێت، بە جۆرێك خێڵەکە هەمووی بە درێژایی دەشتەکە بڵاو دەبنەوە،

---

[6] Mrs,Birshop,J, Journey in Persia and Kurdistan, London 1891,Vol,1,p, 371-78.

[7] البدو والقبائل الرحالة فی العراق، لمکی الجمیل، بغداد، ١٩٥٦، ص ٩٣.

ڕەشماڵەکانیش لە شێوەی کۆمەڵ هەڵدەدرێن، کە هەریەکەیان سێ یان چوار چادر دەبێت و نێوان هەریەکەیان لانی کەم نیو سەعات پیادەرەوی دەبێت، بەم جۆرە هۆبەیەش دەوترێت (فرقة)[٨]. دیمۆلین (Demolin) ئەم فرە جۆرییەی هۆبەکانی بە کرۆکی سیستمی کۆمەڵایەتی خێڵە دەشتەکییەکان بەستۆتەوە.

بۆیە خێوەتی بە بچووکترین یەکەی خێڵەکانی بیابان داناوە، کە بریتییە لە خێزانێکی (ناوکی- نووية)و کۆمەڵە خێوەتی باوك و کوڕ و ئامۆزاکان (نزلة) پێك دێنن، کە تیایدا هاوبەشن لە ئاژەڵ وکەلوپەلەکانداو کۆمەڵێك (نزلة) (دوار)ێك پێك دەهێنن، کە بریتییە لە کۆمەڵە خێزانێکی باوکسالاری کە لە یەك بەرەبابن یان رەچەڵەکن. ئەرکی رۆژانە بە هاوبەشی دەبێت وەك چاودێری ران و نۆرەی شەوانە و ئاودانی ئاژەڵەکان. بەڵام بە کۆمەڵە (دوار) ێك (فرقة) دروست دەبێت کە بریتییە لە گەورەترین ژمارەی ئەندامانی خێڵەکەو دەتوانن پێکەوە جوولە بکەن بێ ئەوەی قورسایی زۆر بخەنە سەر لەوەڕگاکان [٩].

هەروەها جیاوازیی ئاشکرا لە نێوان ڕەشماڵی شوانکارەی کورد و خێوەتی عەرەبی دەشتەکیدا هەیە، ڕەشماڵی کوردی بە بچووکی قەبارەکەی ناسراوە بە بەراورد لەگەڵ چادری عەرەبیدا، ئەمەش بۆ ئەوەی لەگەڵ سروشتی ئاووهەوای شاخاویدا بگونجێت، کە شێوەیەکی لاکێشەیی هەیە و لە هەرچوارلاوە هەڵدەدرێتەوە، بەڵام چادری عەرەبی شێوەیەکی نزیك بازنەیی هەیەو لە سێ لاوە بە زەوییەوە جێگیر دەکرێت. زۆربەی ڕەشماڵە کوردییەکان بە یەك ستوون قایم دەکرێتو لە ناوەوە هیچ دابەش بوونێکی تێدانییە، بەڵام ڕەشماڵی کوردە نیمچە کۆچەرییەکان جیاوازییەکی زۆر ئاشکرای هەیە، بەوەی بەچەند ئەستوندەیەك(ستوونێك) پاڵپشتی بۆ دەکرێتو لەناوەوە لە ڕێگەی چەند بەربەستێك یان دیوارێك کە لە قامیش دروستکراوەو پێی دەوترێت(چیخ) بۆ چەند بەشێك دابەش دەبێت، کە هەر بەشێك لەو بەشانە بۆ مەبەستێکی تایبەتی بەکاردێت، یەکێکیان بۆ میوان، دووەمیان بۆ ژنان و کاری ناوماڵ، سێیەمیان وەك گەنجینەی خۆراك و شیرەمەنییەکان. لەگەڵ ئەوەشدا قەبارەی ڕەشماڵی کوردی و عەرەبی بەندە بە

٨ بورکهارت، مصدر سابق، الجزء الأول، ص٣٣.

٩ أنماط من البيئات، للدكتور جمال حمدان، ص ١٠٢.

پێگە ئابووری و کۆمەلآیەتیەکەی کۆچەرەکان، بۆیە رەشمالّی سەرۆکەکانی کورد یان عەرەب گەورەتر و بەرزترن. لایارد (Layards) باس لەوە دەکات کە دەواری گەورە پیاوان و سەرۆکە کوردەکان جیاوازە لە رووی قەبارە و پڕبوونی لە فەرش و کەل و پەلو هەندێکیان لەناوەوە دەبنە چوار یان پێنج بەش [١٠]. وەك مكى جميل دەلّێت : لە کاتێکدا تاولّی هەژارەکان یەك ستوونی هەیەو لە دیوی دەرەوەی هۆبەکەشە، کەچی رەشمالّی ریشسپیی خێلّەکە چوار تا پێنج ستوونی هەیە [١١]. بەلآم عبدالجبار راوی باس لەوە دەکات کە هەندێ رەشمالّ بە سێ ستوون یان چوار یان پێنج یان شەش وحەوت ستوون یان زیاتر هەلّدەدرێن و ئەوانەشیان کە لە سێ ستوون کەمتریان هەیە پێیان دەوترێت (مكرون)، ئەو رەشمالآنەش بە سێ ستوون هەلّدەدرێن پێیان دەوترێت سێکوچکە (مثولث)، بەوشێوەیە چوارکوچکە(مروبع) و پێنج کوچکە (مخومس). هەروەها دەلّێت رەشمالّە گەورەکان بەهۆی چیخ دەکرێن بە چەند ژوورێکی نیمچە سەربەخۆ، کە هەربەشەیان بۆ مەبەستێکی دیاری کراو بەکاردێت، یەکێکیان بۆمیوان و ئەوی دی بۆ نووستن و سێیەم بۆ چێشتخانە. هەندێ جاریش فەردەی ئارد و برنج و جۆو شتی تر وەك بەربەست یان دیوار لە ناوەوەی رەشمالّەکەدا بەکاردێت [١٢]. رەشمالّی کوردی و عەرەبی لە ریسی مووی بزن دروست دەکرێت، کە پانییەکەی دووپێ و درێژیەکەی نزیکەی ٤٠ گەز دەبێت. [١٣]

لە رووی ژیانی ئابووریشەوە، کۆمەلّە جیاوازییەکی ئاشکرا لە نێوان عەرەبی دەشتەکی و شوانکارەی کورددا هەیە. لە کاتێکدا ژیانی عەرەبی دەشتەکی بە تەواوی، پشت دەبەستێت بە ئاژەلّداری و ئەوەی پەیوەندی بەوەوە هەیە، کەچی شوانکاری کورد جگە لە ئاژەلّداری جۆرێك کشتوکالّی سادە پەیڕەو دەکات. وەك پێشتر وتمان کە

---

10 Layards,Sir Austin Henry, Discoveries in ruins of Nineveh and Babylon,with travels in Armenia, Kurdistan…metc, London 1853, p, 310.

١١ البدو والقبائل الرحالة، مكى الجميل، ص ٩٣.

١٢ البادية لعبدالجبار الراوى، ص ١٢٨ .

13 Forde ,G, Daryll, Habitat. Economy and society , London , 1956.P. 317.

شـوانکارە کوردەکـان لـە لـەوەڕگا زسـتانەییەکاندا مـاوەی زیـاتر لـە حـەوت مـانگ دەمێننەوە، و بەو ناوچانەش دەوترێت شوێنە گەرمەکان(گەرمیان).

لە کاتی مانەوەیان لەو ناوچانە، زەوییەکە بـۆ کـشتوکاڵ ئامـادە دەکـەن و تـۆوی گەنم و جۆ و گەنمە شـامی دەوەشـێنن. لەگـەڵ هـاتنی وادەی کـۆچ ورەو بـۆ کوێـستانە بەرزەکان، دانەوێڵەکانیش پێدەگەنو بۆیە پێش کۆچکردن دروێنە دەکرێن. جێی ئامـاژە بۆکردنە کە لـەوەڕگای زسـتانەی کوردەکـان زیـاتر بریتییـە لـە زەویـی کـشتوکاڵی کـە خاوەندارێتییەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەرۆك خێڵ و موڵکدارە نادیارەکان (غائبین)، کە لە لایەن خاوەنەکانیانەوە بەرامبەر بڕێك پارە بە کرێ دەدرێتو لە یەك کاتدا بۆ کشتوکاڵ و لەوەڕ وەبەردەهێنرێت، بەڵام دۆخەکە لە لەوەڕگا هاوینەکان جیاوازە، کە لـە زۆربـەی کاتدا، لە سنوورێکی زۆر تەسکدا نەبێت، بۆ کشتوکاڵ دەست نادات. خاوەندارێتیەکەی دەگەڕێتەوە بـۆ دەوڵـەت، ئەگەرچی خێڵـەکان خۆیـان بـە خاوەنیـشی بـزانن.شـوانکارە کوردەکان لە کۆیستان، کە لەوەڕگای هاوینەیانە، بەتەواوی خۆیان بۆ ئاژەڵداری تەرخان دەکەن، بەڵام هەندێ جار پێش گەڕانـەوەیان بـۆ گـەرمیان، هەنـدێ زەوی بـۆ کـشتوکاڵ ئامادەدەکەن و تۆوی جـۆ و گەنمـە شـامی دەوەشـێنن، کـە سـاڵی داهـاتوو دێنـەوە بـۆ کوێستان دەبیـنن، دانەوێڵەکـە کـاتی درووکردنـی هـاتووە، تەنانـەت وادەی پێگـەیین و کامڵ بوونی بەهۆی نزمی ڕێژەیی پلـەی گـەرما لـە شـوێنە بەرزەکانـدا دوادەکـەوێت . ئاسـاییە کـە لـە هەڵبـژاردنی ناوچـەی لـەوەڕگا زسـتانەییەکان رادەی بـوونی زەوی کشتوکاڵی تیایدا کاریگەری گەورەی هەبێت، لەکاتێکدا هەڵبـژاردنی ناوچـەی لـەوەڕگا هاوینەییەکان پشت بە بوون و زۆری لەوەڕگا تیایدا دەبەستێت.

گرنگترین ئەو ئاژەڵانەی کـە شـوانکارەی کـورد بایـەخ بـە پـەروەردەکردنیان دەدات مەڕو بزن و مانگایە، بەڵام وڵاخەبەرزە، ئەوا ژمارەیەکی کەمی لای خۆیان دەهێڵنەوە، ئـەویش بـۆ سـواربوونو ژمارەیـان نیـشانەی دەوڵەمەنـدی خاوەنەکەیـەتی، بـەڵام زۆر بەکەمی لە ژیانی ئابوورییاندا بەشدار دەبـن. هـەروەها شـوانکارەی کـورد ژمارەیـەکی باش هێستر و گوێدرێژیان هەیە بۆ بەکار هێنانیان لە گواستنەوە و سواربووندا.

کەسی دەوڵەمەند لە خێڵەکەدا خاوەنی سەدان سـەر مـەڕ و بـزن و ژمارەیـەکی دیـاریکراو رەشەوڵاخیـشە، بـەڵام هـەژارەکان چـەند سـەرێکی کـەمیان هەیـە. زۆری لەوەڕگاکان کاریگەری لەسەر ژمارەی ئاژەڵەکانی خێڵەکە هەیە، بەدەر لـە ئـاژەڵی تـر،

مەڕو بزن بایەخێکی تایبەتییان هەیە لە ئابووریی شوانکارەی کوردا، جگە لەو قازانجەی دەست دەکەوێ لە ئەنجامی زاوزێکردنیان و فرۆشتنی کار و بەرخەکانیان، لە شیرەکەیان رۆن و پەنیر کە دوو مادەی سەرەکی ئابووری دەشتەکین دروست دەکەنو ماستی ترشیشی لێ دروست دەکرێت، کە بەخۆراکێکی سەرەکی خێزان دادەنرێت. هەروەها مووی بزنیش بۆ دروستکردنی رەشماڵ بەکاردێت، هەروەها دەچێتە پیشەسازی جۆراوجۆرەوە کە هەندێکیان دەچنە بواری بازرگانییەوە، لەوانە پیشەسازی فەرش و گۆرەوی و جل و بەرگی ناوەوە. ئەوەی پێویستە بوترێت ئەوەیە، کە ژنی کورد خۆی بەتەنها ئەرك و قورسایی پیشەسازییە خۆماڵیەکانیان دەکەوێتە سەر شان.

لێرەوە بەدیاردەکەوێت کە ئاڵوگۆڕی بازرگانی، ئەوەی برپڕەی ژیانی ئابووریی شوانکارەی کوردە، بریتییە لە بازرگانی کردن بە ئاژەڵی زیندووەوە.بەڵام چالاکی بازرگانییان تەنها فرۆشتنی مەڕو مالآت نییە، بەڵکو بازرگانی کردن بە بەروبوومەکانیان، هەندێك لە پیشەسازیی مالێش، لە هەندی سالی بە بارانیشدا، دانەوێڵەش لەخۆ دەگرێت. پرۆسەی بازرگانی کردن بە مەڕومالآتەوە لە رێگەی سەرۆك خێڵەکانەوە دەبێت، کە ئەوان مامەڵەکان لەگەڵ بازرگانانی شاردا ئەنجام دەدەن. کوردە خێڵەکییەکان دەترسن پەیوەندی بە بازرگانانی شارەوە بکەن لە ترسی ئەوەی نەوەك هەڵیانخلەتێنن، بەڵام بازرگانی بە کەل و پەلەکانی ترەوە، بە تایبەت شیرەمەنی، ئەوا ژنان دەیکەن، بەوەی بەروبوومەکان دەبەن بۆ گوندە گەورەکان شارەکانی نزیك هۆبە رەشماڵەکانیان و بازارێکی کاتی بۆ دادەنێن، ئەم چالاکییەش تەنها بۆ وەرزی زستانە دەردەکەوێت.

ئابووریی عەرەبی دەشتەکی برێك روخساری جیاواز لەوەی باسکرا لە خۆ دەگرێت، عەرەبی دەشتەکی بە هیچ شێوەیەك کاری کشتوکالی ناکات، بگرە رقیشی لێیەتی، و رقی لەوانەشە کە ئەنجامی دەدەن و[١٤] ژیانی ئابوورییان بە تەواوەتی پشت بە ئاژەڵ دەبەستێت بۆیە بەدوایەوەیەتی لە ناوچەیەکەوە بۆ ئەوی تر. حوشتر بە گرنگترینی ئاژەڵەکانیان دادەنرا، بەڵام لە ئێستادا ئەو بەها ئابوورییەی نەماوە یان بە تەواوی کەم

---

[١٤] ئەم روخسارە بنەڕەتییە لە ژیانی دەشتەکییدا خەریکە دەگۆڕرێت و هەندێکیان جۆرە کشتوکالێکی کاتی دەکەن.

بوەتەوە، دەكرێ بڵێین كە حوشتر بەرپرس بووە لە یەكێك لە ستوون گرنگەكانی ژیانی ئابوورییان كە نێوانكاریی بازرگانییە. عەرەبی دەشتەكی هەر لە كۆنەوە لە ناوەندی بازرگانیدا كاری كردووە.ئەو دەستی گرتووە بەسەر بازرگانیی گواستنەوە لە نێوان كەنارەكانی دورگەی عەرەبی و باشووریدا، هەروەها لە نێوان ناوچەكانی كەنداوو دەریای عەرەب لە خۆرهەڵات و باشوور و ناوچەكانی دەریای سوور و ناوەڕاست لە باكوورو خۆرئاوا.هەروەها دەستی گرتووە بەسەر بازرگانیی نێوان بیابانی گەورەی عەرەبی لە ئەفریقا لە نێوان دەریای ناوەڕاست و ناوچە خولگەیی و كەمەرەییەكاندا. بێگومان سروشتی ژیانی كۆچەرییانەی لە نێوان كەنارەكان و ناوەڕاستی بیاباندا بە شوێن لەوەڕگا و گۆڕینەوەی بەروبومەكەی لەگەڵ بەروبومی جوتیارانی جێگیر، هەلی ئەوەی بۆ رەخساند كە (نێوانكاری-وساطة)ی بازرگانی ئەنجام بدات. بەڵام راكێشانی رێگای نوێ بە بیابانەكاندا و بڵاوبوونەوەی ئۆتۆمۆبیل وای كردووە حوشتر بایەخی خۆی وەك ئامرازێكی گواستنەوە لە بیاباندا لە دەست بدات، بگرە دەشتەكییەكان خۆیان لە هەندێ ناوچەدا بۆ گواستنەوەی خۆیان و مەڕومالاتیان لۆری بەكاردێنن، بەمەش پیشەی (نێوانكاری - وساطة)ی بازرگانی لای عەرەبی دەشتەكی كۆتایی پێهات. بەم شێوەیە بەهای ماددی حوشتر دابەزی و ژمارەیان بەشێوەیەكی زۆرو بەرچاو كەم بووەتەوەو تا وای لێهاتووە هەڕەشەی لەناوچوونیان لێ دەكرێت، هەروەها گۆشتی حوشتر بەهای كەمترە لە گۆشتی ئاژەڵی تر، ئەنجامدانی كاری گواستنەوەی بازرگانی لە ئێستادا لە لایەن دەشتەكییەكانەوە، تەنیا بە دەست ژمارەیەكی كەمیانەوەیە. كاری ئەوانیش تەنها لە وەرزی هاویندایە، كە دانەوێڵە و بەروبوومی كشتوكاڵیی تر لە كێڵگەكانەوە بۆ شارو دێهاتە گەورەكان دەگوازنەوە، بۆیە زۆربەی خێڵە دەشتەكییەكان ئێستا خەریكی بەخێوكردنی مەڕو ماڵاتن. لەكاتی ئێستادا، ژمارەی حوشتر بەندە بەجۆری لەوەڕگاكان، هەر كاتێك بیابانەكان فراوان بن، و بێ ئاوی (وشكانی) بەتین بێ ژمارەی حوشتر زیاد دەكات.بەڵام ئەو خێڵانەی لە نزیك رووبار یان ناوچە نیمچە وشكەكاندا دەسووڕێنەوە، ژمارەی رانە مەڕەكانیان زیاد دەكات.بۆیە حوشتر پێگەی یەكەمی هەیە لای خێڵەكانی (الظفیر) و (عنزة) لە بیابانی باكوور و باشووردا، لە

کاتێکـدا مــەڕ لەپێــشەوەی ئــابووری خێڵــی (شمــر)ە کــە لــە بیابــانی جــەزیرەدا دەسوڕێنەوە[١٥].

داهاتی دەشتەکی عەرەبی ـ هەروەك شوانکاری کورد ـ بە پلەی یەکەم پشت بە فرۆشــتنی ئــاژەڵی زینــدوو دەبەســتێ، بــە پلــەی دووەمــیش بازرگــانی کــردن بــە بەروبوومەکانی لە تووکی حوشتر و خوری و پێستە و ڕۆن و پەنیرو خەریکە ئەسپ ڕۆڵێکی ئەوتۆی نەمێنێ لە ئابووریی عەرەبی دەشتەکی، تەنها لە هەندێ حاڵەتی تایبەتدا نەبێت، کە هەندێ دەوڵەمەند و ریش سپی بەخێوی دەکەن بە مەبەستی بازرگانی، بۆیە بوونی ئەسپ نیشاندەری دەوڵەمەندی و خۆشگوزەرانی خاوەنەکەیەتی.

عەرەبی دەشتەکی خۆی مامەڵە لەگەڵ بازرگانانی شاردا دەکات، بەڵام زۆرجار فێڵی لێ دەکرێت، ئەو بارودۆخە سروشتییە قورسە کە خۆی لە وشکانی و رووتەنیی شوێنەکەیدا دەنوێنێت، ناچاری دەکات کە ئەو جۆرە فرو فێڵ و هەڵخەڵەتاندنە قبوڵ بکات. ئەو فێڵ و تەڵکەبازییەش بریتییە لە و بازرگانییەی پێی دەوترێت سەلەم (السلم)، کە ئەویش بریتییە لەوەی دەشتەکی پارە بە قەرز لە بازرگانەکە وەردەگرێت پێش وەرزی فرۆشتن، بەمەش ناچار دەبێت ملکەچی ئەو نرخانە بێت کەبەسەریدا دەسەپێنرێنو زۆر کات نرخێکی کەمە[١٦].

خۆ ئەگەر وەرزەکە پشتی تێکرد ئەوا ناچار دەبێت جارێکی تر قەرز بکات، بەمەش بەکۆت و بەندی توندوتیژ ترەوە بەبازرگانەکەوە دەبەسترێتەوە و خۆی لای بازرگانەکە زیاتر کۆت دەکات بە جۆرێك رزگار بوونی ئەستەمە.

بەگشتی باری ئابووریی عەرەبی دەشتەکی هەمیشە خراپە و ژیانێکی قورس و ناخۆشی هەیە. بۆیە ئەمە زۆرێك لە رۆڵەی خێڵەکانی ناچارکردووە کە خێڵەکانیان بەجێبهێڵن و لە شارەکان و کۆمپانیاکانی نەوت وجێگای ترکار بکەن.

هەروەها کۆمەڵێك جیاوازیی بنەڕەتی لە رووی پێکهاتەی کۆمەڵایەتییەوە لە نێوان عەرەبی دەشتەکی و شوانکارەی کوردا هەیە، کە خۆی لە سروشتی سیستمی هەریەکەیاندا دەبینێتەوە، ئەو جیاوازییەش بریتییە لە جیاوازیی سەرەکیی نێوان

---

[١٥] البداوة والاستقرار فی العراق، للدکتور نوری خلیل البرازی، ص ٩٩.

[١٦] مصدر سابق، ص ١١٤.

سیستمی خێڵەکیی شوانکارەی ستێپەکان و سیستمی خێڵەکی شـوانکارەی بیابـان. لـە خێڵەکانی ستێپسەکان، خێزانی فراوان (ناوکی- نواة) ژیانی کۆمەڵایەتییە.

کـە لـە بـاوك و کوڕەکـانی و خێزانـەکانیان پێکهـاتووە، لەگـەڵ گـەورەبوونی خیزانەکـەدا، مـەڕو ماڵاتیـشیان زیـاد دەکـات، ئـەویش بـەهۆی زۆربـوونی دەسـتی کارکەرەوە[١٧].

بۆیە سیستمی کۆمەڵایـەتی بەنـدە بـە پەیوەنـدیی نێـوان تاکـەکانی ئـەم خێزانـە فراوانە. باوك لەم جۆرە خێزانانەدا بە هەموو مانایـەك و نموونـەی بـاوکی پاتریارکییـە، کە گشت دەسەڵاتە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان لەژێر دەستی ئەودا کۆدەبنـەوە. بـەڵام ئـەم خێزانــە فراوانــە پێویــستی بــە پاراســتنی ران ومێگــەل و لەوەڕگاکانــە، ئــەم پارێزگارییــەش بــە چــوونە پــاڵ هۆزەکــە دەســتەبەری دەکــات. بۆیــە هەمیــشە چــەند خێزانێکــی فــراوان کــە لەوانەیــە پەیوەنــدیی خزمایــەتی پێکــەوەیان نەبەســتێتەوە کۆدەبنـەوە، دەچـنە ژێـر ئـاڵای خێڵێکـی دیـاری کـراوەوە، بۆیـە یـەکێتیی نـاو هـۆز، یەکێتییـەکی سیاسـییە، نـەك خـوێنی. ئـەم یەکێتییـەش لـە رێگـەی هاوبەشـبوون لـە زەوییەکی دیاریکراودا، ملکەچ بوون بۆ سەرکردایەتییەکی دیاری کـراو دێتـەدی و ئـەم خەسڵەتەش بە تەواوەتی لەسەر سیستمی خێڵی کوردیدا پیادە دەکرێت. خێڵـی کـوردی بە گشتی، خێڵی زەوییە، نەك خێڵی خزمایەتی (نسب - پشت)، لەبنەڕەتیشدا زیاتر لە گوندێکەوە نزیکە کە لە نێوان دوو هەوارگەی هاوینە و زستانەدا دێن و دەچن [١٨].

بـە وتەیـەکی روونـتر، خێـڵ لـە چـەند لقێـك پێـك هـاتووە کـە لـە ناوچـەیەکی دیاریکراو دادەنیشن یان دەگەڕێن ئەم لقانـەش بـە پەیوەنـدیی خزمایـەتی و خـوێن بـە یەکەوە نابەسترێنەوە، بەڵام هەر لقێك لە کۆمەڵە خێزانێکی فراوان کە خزمایەتی کـۆی کردونەتەوە پێك دێت، ئەم شێوازە خێڵەکییە کۆمەڵێك روخسار دەسـەپێنێت، لەوانـە، سەرۆکی خێڵی کوردی لە جێی دەسەڵاتی یەکەمە، نەك باوکێکی رۆحـی. مینۆرسـکی (Minorisky) دەڵێت : لە زۆر ناوچەی کوردستان سـەرۆك(ئاغـا) بەچـاوی جـەنگاوەری

---

[١٧] أنماط من البيئات، للدكتور جمال حمدان، ص ٦٣.

[١٨] عشائر االعراق الكردية، للمحامي عباس العزاوي، مطبعة المعارف، ١٩٤٧، ص ٢٧.

سەرکەوتوو و خەڵکە رەش و رووتەکەش وەك رەگەزێکی تر سەیر دەکرێن[١٩]، بۆیە هێزی شەڕکردن مەرجی سەرەکی سەرکردایەتی کردنی خێڵی کوردی بووە، لە راستیشدا ئەو لقەی سەرکردایەتی خێڵی دەکرد، نەیدەتوانی ئەو سەرکردایەتییە بکات، ئەگەر هێزێکی جەنگی نەبوایە کە ببێتە مایەی سەپاندنی دەسەڵاتی خۆی بەسەر لقەکانی تردا، و بەرگریان لێبکات لەبەرامبەر هێرشەکانی دوژمندا.

ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی سەرۆکی کوردی دەسەڵاتێکی فراوان و رەهای هەبێت لە بەرامبەر هەموو کاروبارەکانی خێڵەکەدا.نیکیتین (Nikitine) دەڵێت : هەرکاتێك سەرۆکی کورد دەسەڵات بگرێتە دەست، ئیتر ئەندامی خێڵەکە ناتوانێت مشتومڕی لەگەڵ بکات لەسەر هەرکێشەیەك بێت[٢٠] . میلنگێن (Millngene) وەسفی دەسەڵاتی سەرۆك خێڵی کوردی دەکات و دەڵێت : (سەرۆکی خێڵی کوردی دیکتاتۆرێکی رەهایە، دەسەڵاتەکانی سنووریان نییە، دەتوانێت دەست بەسەر موڵك وماڵی هەموو کەسێکدا بگرێت‌و فەرمانی کوشتنیان بدات، هەر کاتێك ئەوە بە پێویست بزانێت)و بڕیارەکانی سەرۆك لە کاروباری خێڵەکەی کۆتاییەو هیچ تاکە کەسێك و کۆمەڵێك ناتوانێت پووچەڵی بکاتەوە یان بەرپەرچی بداتەوە. هەرکەسێك بیەوێت بەرەنگاری سەرۆك بێتەوە و سەرپێچی فەرمانەکانی بکات، ئەوا لە سزاو تووڕەیی سەرۆك رزگاری نابێت.

تاکە پەیوەستی نێوان تیرەکانی خێڵیش، پاش مل کەچ بوونیان بۆ سەرۆکێکی دیاریکراو بەشداری کردنە لە شەڕ لەکاتی پێویستدا، بەڵام ئەمە لەناو هەر تیرەیەکی خێڵەکەدا جیاوازە، چونکە هەر تیرەیەك بریتییە لە کۆمەڵێك خێزانی فراوان کە بە پەیوەندی خزمایەتی بە یەکەوە بەستراونەتەوە، بۆیە ئەندامەکانی ملکەچی کۆمەڵێك پەیوەندیی جۆراوجۆرن، لەوانە، بەرپرسایەتیی هاوبەش و هاوکاریی ئابووری، بەشداربوون لە ئاهەنگە جۆراوجۆرەکاندا. بەرپرسیارێتیی هاوبەشیش وا دەخوازێت کە بەشداری لە شەڕدا بکرێت لەگەڵ هەر کۆمەڵێکی تر لە کۆمەڵەکانی تیرە کە تووشی پەلامار دەبێت.بەڵام ئەم بەرپرسیارێتییە لەکاتی رووداوی کەسیدا نامێنێت، بۆ نموونە، رووداوی کوشتنی یەکێك لە ئەندامەکانی تیرەیەك، ئەندامەکانی دیکە راناکێشێت بۆ

---

[١٩] الاكراد –ملاحظات و إنطباعات، تأليف ف.مينورسكي، ترجمة د. معروف خزندار، بغداد ١٩٦٨، ص ٣٥.

[20] Nikitine ,B, Les Kurdes, Paris,195,p.138.

شەڕ لە دژی ئەندامەکانی تیرەی بەرامبەر، بەڵکو خزمانی نزیکی کوژراوەکە تۆڵەی دەسێننەوە، تەنها ئەگەر کوژراوەکە یەکێك لە سەرۆك خێڵەکان بێت. بۆیە ناکرێت تۆڵەسەندنەوە بە بەرپرسیارێتیی خێڵ دابنرێت، بەڵکو بەرپرسیارێتیی خێزانەو ئەندامەکانی ئەو تیرەیە بەرپرسیارنین لە خوێنبایی(دیة)، بەڵکو خزمانی کوژراوەکە دەیدەن. هاوکاریی ئابووریی نێوان ئەندامەکانی تیرەکە، بریتییە لە خاوەنداری هاوبەشی لەوەڕگاکان، سەرچاوەکانی ئاو و هەندێك جاریش زەوییە کشتوکاڵیەکان. ئەم هاوکارییەش لە خێڵە کۆچەرییەکاندا زیاتر بەئاشکرا دەردەکەوێت،٠ بۆیە تیرەکە بە گشتی رووبەرێکی دیاریکراو زەویی هەیە بۆ لەوەڕی ئاژەڵەکان، یان بە هاوبەشی زەوییەکی دیاریکراو بە کرێ دەگرن بۆ بەکارهێنانی وەك لەوەڕگای ئاژەڵەکانیان، بەشداربوون لە ئاهەنگەکانیش بریتییە لە هاوبەشی کردن لە ئاهەنگەکانی ژنخوازی و پرسە لە رێگەی ئامادەبوون لە خۆشی و ناخۆشیەکاندا، و پێشکەش کردنی دیاری پێویست.

بەڵام خێڵی عەرەبی جیاوازییەکی سەرەکی هەیە لەگەڵ خێڵی کوردیداو دەتوانرێت بە خێزانێکی هەڵاوساو(متضخمة) دابنرێتو ئەندامەکانی دەچنەوە سەر یەك باپیری هاوبەش، هەروەها ئەو جیاوازییەی نێوان پێکهاتەی خێڵی کوردی و عەرەبی ـ وەك وتمان ـ هۆکەی دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازیی نێوان ژینگەی ستێپسی و ژینگەی بیابانیین. چونکە بیابان لە ستێپس، لە رووی لەوەڕگاو ئاوەوە هەژارترە.

بۆیە ململانێ و کێشمەکێش لە نێوان دانیشتوانەکەیدا بەهێزترە. لەو ململانێ سەختەدا لە پێناوی ژیان، پەیوەست بوونی تاك بە کۆمەڵێکی قەبارە گەورەوە دەبێتە پێویست بۆ زامنکردنی پاراستنی، لێرەوە بیری (دەمارگیری- العصبية) و بەهای مرۆڤ بە یەکێك لە روخسارەکانی خێڵی عەرەبی دادەنرێت [٢١].

سروشتی ئەم پێکهاتەی خێڵی عەرەبی، بۆتە هۆی دروست بوونی جیاوازییەك لە سەرکردایەتی کردنەکەیداو سروشتی پەیوەندی نێوان تاکەکانی. سەرۆك یان ریش سپی بە باوکی رۆحی خێڵ یان هۆز دادەنرێتو دەسەڵاتەکانی باوکی (گەورەی) خێزان گوێزراوەتەوە بۆ ئەو، ئەویش حوکمڕانی خێڵەکە دەکات بەپلەی یەکەم، لەرێگەی پشت

---

[٢١] انماط البيئات، تأليف الدكتور جمال حمدان، ص ١٠٢.

بەستن بە پێگە، و ژیریی خۆی، بە پلەی دووەمیش، پاڵپشتی کردنی خزمانی زۆر نزیك و دەمارگیری خێڵەکی بۆی دابین دەکات. کەواتە بۆیە ئەو نابێتە نوێنەر بۆ دەسەلاتدارێکی رەها یان دیکتاتۆرێك. کابرای دەشتەکیش مل کەچی نابێت، ئەگەر دڵنیا نەبێت کە ئەوکارە لە بەرژەوەندی خۆیدایەو بە تەواوەتی لە ناخی خۆیەوە هەڵقوڵاوە. دەشتەکی ملکەچ نابێت بۆ ستەمی سەرۆك و بەرپەرچی دەداتەوەو دەتوانێت خۆی لە کۆمەڵگای هۆزەکەی دوورەپەرێز بگرێت، بێ ئەوەی تووشی سزا ببێتو ئازادیی تەواوی هەیە لە دەربڕینی بیروبۆچوونەکانی لەو کاروبارانەی پەیوەستی بە خۆی و خێڵەکەی[٢٢] و سەرۆکایەتییەوە هەیە با ئەو سەرۆکایەتییەش پشتاوپشت لە باوکەوە بۆ کوڕ بێت، بەڵام ئەندامەکانی خێڵ دەتوانن کەسێکی تر لە جێگای ئەو هەڵبژێرن، ئەگەر بە شایستەیان نەزانی. سەرۆك یان(ریش سپی- الشیخ)یش بەرپرسیارە لە کاروباری خێڵ و دەسەلاتی یەکەمی هەیە لە هەموو کارێکدا، هەر ئەویشە فەرمانی شەڕ دەدات، دانوستان لەگەڵ خێڵەکانی ترو نوێنەرایەتییان دەکات لەگەڵ دەوڵەتدا، کات و شوێنی کۆچ و رەو دیاری دەکاتو هەروەها سەرۆکایەتی دادگای خێڵەکەش دەکات، بێ ئەوەی بە تەنها بڕیار بدات، بەڵکو کۆمەڵێك بەشداردەکات کە پێیان دەوترێت (العوارف) کە تایبەتن بە یەکلاییکردنەوەی کێشەکانی ناو ئەندامەکانی خێڵەکەو بڕیارەکانیشیان بە گشتی جێبەجێ دەکرێت[٢٣].

ئەم پێگەیەی سەرۆك بەرپرسیارییەکی زۆر گرنگی خستۆتە ئەستۆی، کە ئەویش ئەرکی میوانداریيە، ئاشکراشە کە میوانداری یەکێك لە دیارترین رووخسارەکانی سیستمی عەرەبی دەشتەکییە، کە رێزلێگرتن و پابەندبوون پێیەوە ئەرکێکی پێویست و بایەخدارەو سەرۆك پێویستە لە پارەوپولی تایبەتی خۆی کاروباری دیوەخانەکەی و میوانەکانی بەڕێوە ببات، کە ئەمەش پارەیەکی زۆری دەوێت، بۆیە پێویستە تا رادەیەکی باش دەوڵەمەند بێت. دیوەخانیش دەزگایەکی زۆر گرنگی کۆمەڵگای عەرەبی دەشتەکییە، تیایدا دادگایی و گفتوگۆ دەربارەی کاروباری خێڵو گێڕانەوەی

---

[٢٢] البداوة والاستقرار فی العراق، للدکتور نوری خلیل البرازی، ص ٩٩.

[٢٣] البادیة، لعبد الجبار الراوی، ص ١٠٧.

سەرگوزەشتەو گەیاندنی هەواڵ ئەنجام دەكرێت، بۆیە نزیكە لە ئەنجومەن یان پەرلەمانی خێڵ.

یەكەی بنەڕەتی خێڵی عەرەبی دەشتەكی خێزانە كە پێشی دەوترێت كەسوكار یان ماڵ كە بریتییە لە خێزانێكی گەورەو پەیوەندیی نێوانیان پتەوەو لە كاركردندا هاوكاریی یەكتر دەكەن، سوودو دەستكەوتەكانیش دابەش دەكەن، دوای ئەویش (نەوەیە- جیل) بریتییە لە كۆمەڵە خێزانێك كە بەهۆی خزمایەتییەوە پەیوەندییەكانی نێوانیان زۆر بەهێزە تا دەگەنە(باپیرەی) پێنجەم، كە پێی دەوترێت (الفخذ). خێڵیش لە چەند تیرە(فخذ)ێك پێكدێت كە تێكڕا پێیان دەوترێت (الحمائل) ئەم تیرە(فخذ)انە پەیوەندی خزمایەتی دوور و بەرژەوەندی هاوبەشیان هەیەو لە كۆمەڵێك خێڵیش هۆز یان (قبیلة)پێكدێن[٢٤].

سروشتی پێكهاتەی هۆزی عەرەبی دەشتەكی وای لە ئەندامەكانی كردووە، كە كۆمەڵێك رایەڵی ئابووری و كۆمەلایەتیی بەهێز بەیەكەوەیان دەبەستێتەوە، رایەڵی ئابووری وەك خاوەندارێتی ئەندامەكانی خێڵ بۆ زەوی لەوەڕگاو بیری ئاو بەشێوەی دەستەجەمعی، لە دیارترینی وێنەی رایەڵی كۆمەلایەتیش، ئەو دەمارگیرییە خێڵەكییەیە، كە لە بارەیەوە ئەو پەندە عەرەبییەی دەڵێت (یارمەتی براكەت بدە، زۆرداربێ، یان زۆرلێكراو) وێنای دەكات. كە دەتوانرێت بووترێت لە دیارترین رووخسارەكانی تۆڵە(الثأر) و خوێنباییە(الدیة). لێپرسراوێتیی تۆڵەش لەسەر خزمانی نزیك، تا پلە پێنجی كوژراوەكەیە بەوانەش دەوترێت پێنجە(الخمسة)[٢٥]، ئەو پێنج كەسەش بەرپرسیارن لە دانی پارەی خوێنەكە، ئەگەر نا، هەریەك لەو پێنج كەسە لەوانەیە بكەونە بەر تۆڵەی خێڵی بەرامبەرەوە، بەشداربوونیش لە پەلاماردان، بۆتە دیاردەیەكی مێژوویی، كە پشتگیری كردنێكی ئابووری زیاتر دەردەخات لەوەی روخسارێكی كۆمەلایەتی بێت.

---

[٢٤] البدو والقبائل الرحالة، لمكی الجمیل، ص٤٠ـ٤١.

[٢٥] مصدر سابق، ص ٤١.

ئەمەش دیارترین رواڵەتە جیاوازەکانی نێوان شوانکارەی ستێپس و شوانکارەی بیابانەکان بوو کە لە کرۆکیدا وەك باسکرا جیاوازییەکانی نێوان شوانکارەی ستێپس و شوانکارەی بیابان دەردەخات.

لەکۆتایی ئەم بابەتەدا، پێویستە وشەی کۆتایی لەسەر باری شوانکار و خێڵەکییەکان، کوردبن یا عەرەب بەگشتی بڵێین، بێ گومان لە کۆتایی چارەکی یەکەمی سەدەی بیستەوە پێشکەوتنێکی گرنگ بەسەر سیستمی ئابووری و کۆمەڵایەتیاندا هاتووە، لەگەڵ کاتیشدا ئەو پێشکەوتنانە بەرزبوونەوەو ئەمەش بۆتە هۆی شکست هێنان و رمانی سیستمی خێڵایەتی و دروست بوونی گۆڕانێکی پلە بەپلە بەسەر چەمك و بنەما ئابوورییەکانیدا، لە رێگای تێکشکانی ئەو دوورەپەرێزییەی لە دەوریاندا هەبوو بەهۆی راکێشانی تۆڕی گواستنەوەی نوێ لە شاخ و بیابانەکانیاندا. سەبارەت بە کورد، زۆربەی خێڵە کۆچەرییەکانیان لەبەر یەك هەڵوەشاونەوە و زۆربەی تیرەکانیان جێگیر بوون، چەند تیرەیەکی کەمیان ماون کە لەسەر هەمان رێچکەی کۆچەری کۆنن. تیرە نیشتەجێ بووەکانیش تەنها بەناو ملکەچی خێڵەکانیانن، لە زۆرترین جێگای کوردستان، کۆچ کردن لە نێوان کوێستان و گەرمیاندا لە سنوورێکی زۆر تەسکدایە و تەنها بریتییە لە بەجێهێشتنی شیوو دۆڵەکان و هەڵکشان بۆ بەرزایی و شاخە بەرزە نزیکەکان لە هاویندا. ئەم کارەش ئەندامەکانی خێزان دەیکەن کە ئاژەڵداری دەکەن و ئەندامەکانی تری خێزانەکە لە کوێستانی خۆیان دەمێننەوە بۆ خەریك بوون بە کشتوکاڵی هاوینەوە. ئەگەر خێزانەکە ژمارەیان کەم بوو ئەوا شوان بۆ ئەم کارە بەکرێ دەگرن.

بەڵام لای عەرەبی دەشتەکی، هێشتا سیستمی خێڵایەتی تا رادەیەك ئەو هێزەی خۆی پاراستووە، بەڵام ژمارەی خێڵەکۆچکەرەکان زۆر کەمی کردووە، و زۆرێك لە خەڵکەکانیان جێگیر بوونو هەرکاتێکیش هەل رەخسابێت لە رێگەی پرۆژەکانی دەوڵەت بۆ جێگیرکردنیان لە بیابان، خۆیان بە کشتوکاڵەوە خەریك کردووە. بە داخەوە ئاماری ورد لەسەر کۆچەری بیابان لە وڵاتانی عەرەبی دا نییەو گوێرایەڵی جاران بۆ خێڵ لاواز بووەو ئێستا بەندە بە چەند کۆمەڵێکەوە لەناو خێڵەکەدا کە پەیوەندیی خزمایەتییان هەیە و زیاتر لە خێزانێکی فراوان دەچن. دەست تێوەردانی دەوڵەت بۆ یەکلایی کردنەوەی کێشەی نێوان خێڵەکان و کۆنترۆڵ کردنی ئەندامەکان و سەپاندنی

یاسا بەسەریاندا، بۆتە هۆی پووکانەوەی پەیوەندییە خێڵەکییەکان.ئەم پووکانەوەیەش بەهۆی خەریك بوونی زۆربەی سەرۆکەکان بە کاروباری خێڵەکانیان و کڕینی زەوی کشتوکاڵی و جێگیربوونی زۆربەیان لە شارەکان زیاتر بووەو ئەمەش وای کردووە ئەندامەکانی خێڵەکە تەنها بەناو ملکەچ و گوێڕایەڵی سەرۆکەکانیان بن. دەکرێ بوترێت لە ئێستادا گوێڕایەڵی کوڕانی خێڵە کوردی و عەرەبییەکان تەنها بەندە بە کۆمەڵێك خێڵی بچووك کە بریتیین لە خێزانی فراوانو ئەمەش تەنیا لە بارودۆخێکی سیاسی تایبەت چوارچێوەیەکی بەرفراوان لەخۆ دەگرێ.

کوردۆلۆجی

ئێستا لە بازاڕدایە

جیۆگرافیای باشووری کوردستان **د. عەبدوڵڵا غەفوور**